

Yerel Kalkınma Aracı Olarak Coğrafi İşaretli Gıdalarda Mülkiyet Hakları Korumasının Bölgesellik Etkisi

Territoriality effect of property rights protection in geographical indications foods as a tool of local development

Mehmet TARAKCIOĞLU*¹

¹Frankfurt am Main, Almanya

Öz: Hükümetler, coğrafi işaretli ürünlere mülkiyet hakları koruması uygulaması ile bir yandan, ürünün kalite özelliklerine dair iletişimi sağlayarak, tüketici talebinin farklılaşmasını ve dolayısıyla yerel, bölgesel ve ulusal/uluslararası değişik mekansal ölçeklerde üreticilerin/işletmelerin ve ekonomilerin rekabet edebilirliklerini artırırken; aynı zamanda da coğrafi işaret korumasıyla beraber gelen bölgesellik (territoriality) de kırsal alanlarda yerel kalkınmayı desteklemektedirler. Bu çalışmada, coğrafi işaretlerin mülkiyet hakkı korumasının tarım ve gıda ürünleri arz zincirindeki etkileri, kullanılan farklı koruma araçlarının nitelikleri ve yerel mekanla ilişkilerinin tartışılması temelinde, araştırılmaktadır. Çalışmada, ilgili mevzuat metinleri ve ülke uygulamalarına dair çalışmaları gözden geçirilecek ve sonraki çalışmalar için tartışma konuları ortaya konulacaktır. Çalışmada, kullanılan koruma araçlarının, değişik hukuki ve kurumsal bağlamlarda, farklı bölgesellik etkilerine sahip olduğu iddia edilmektedir. Bu nedenle, coğrafi işaret korumasından beklenen mekansallık etkisinin gözlemlenmesini teminen sadece hukuki koruma tescilinin yapılmasının yeterli olmayacağı, tüketici talebinin güdüleyicisi olan kalite standartlarının zincirdeki taraflarca bütüncül bir girişim halinde oluşturulabiliniyor olması, coğrafi işaretin ilgili bölgedeki mekanla etkileşimi temsil eden biyofizikselleri özellikleri yeterince içermesi ve kurumsal yapısını ve politika çerçevesinin de süreci destekler nitelikte bulunması gerektiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafi işaretli gıdalar, etiketleme, gıda arz zincirleri/ağları, yerel/kırsal kalkınma, bölgesellik

Abstract: Governments try to differentiate the consumer demand and hence, to increase the competitiveness of the producers/businesses and economies at different scales of local, regional and national/international through property rights protection for the geographical indications food products. At the same time, they support the local development in rural areas with the territoriality effect of the geographical indications protection. This study investigates the impact of the intellectual property rights protection of geographical indications on agrifood supply chains through the discussion of the qualifications of the protection tools used and their relations with the local place. The related primary legislation and country cases are reviewed and discussion points are laid down. The study argues that various protection schemes have different territoriality effects in the case of different legal and institutional settings. Therefore, it concludes that only legal registration of the intellectual property rights protection would not be enough but also, constructing the quality standards through a holistic alliance of the related actors, effective valorization of the biophysical attributes of the region by the geographical indications and the possibility of the supportive framework of the institutional and political context are necessary in order to capture the expected territoriality contributions.

Keywords: Geographical indications foods, labeling, food supply chains/networks, local/rural development, territoriality

1. Giriş

Tarım/gıda ürünleri, ürün özellikli olması (specificity), bozulabilirliği, mevsimselliği ve üretimde emek ve üretim zamanlarının belirgin olmaması nedenlerinden dolayı, sınav mallarından farklı olarak, üretimin bir firma içerisinde nadiren gerçekleştirilebilir olmasından ve dolayısıyla da ürüne özgü zincir/ağlardaki aktörlerden önemli ölçüde etkilenmektedir (Guthman, 2008:194). Tarım/gıda ürünlerinin sözkonusu kendine özgü istisnai durumu, Dünya ekonomisinin, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası, hem arz hem de talepte yaşadığı yapısal değişimlerden etkilenme çerçevesini de belirlemektedir. Savaş sonrası teknolojide yaşanan gelişmelerle üretimin dünya ölçeğinde yeniden örgütlenmesini içeren süreçte, tarım ve gıda ürünlerinin de metalaştırma/standartlaştırma/sıradanlaştırma yoluyla sınav ürünlerdekine benzer şekilde sadece etkinlik temelli piyasa ve sözleşme süreçlerine dahil edilme girişimleri, gıda güvenilirliği (safety) ile kırsal alanda sanayisizleşme ve insansızlaşma sorunları ile karşılaşılmasına neden olmuştur. Önceleri sadece gelişmiş

ülkelerde gözlemlenen ancak hızlı şehirleşmeye paralel şekilde gelişmekte olan ülkelerde de gözlemlenmeye başlanan, süpermarketlerin gelişmesi ile artan gelir ve dolayısıyla çeşit isteği ile yüksek değerli/kalite ürünlere yönelik talep artışı, gıda kalite ve güvenilirlik kaygılarında artış ile ilgili zincirde izlenebilirlik ihtiyacını ortaya çıkarırken, üretimde de farklı mekansal alternatif ağların oluşması/oluşturulmasında temel faktörü olmuştur. Bu durum, tarımsal gıda arz zincirinin görece daha az aracı içerebildiği ve kısa olabildiği konvansiyonel gıda arzının yanı sıra, yerel, yöresel/bölgesel, doğrudan satış, kısa gıda arz zincirli “alternatif gıda ağları”nı gündeme getirmiş ve coğrafi işaretli gıdalara sağlanan ulusal ve uluslararası mülki haklar korumasıyla “yerelin küresel mekanlara eklenmesi” (Bowen, 2010) çabalarını da gündeme getirmiştir.

Sözkonusu uygulamalara yönelik özellikle etiketleme ve kalite düzenlemeleri gıda ticaret politikalarının birer parçası haline gelirken; bu uygulamalar, aynı zamanda, kırsal alanlardaki sanayisizleşme ve bölge dışı göçe karşı birer yerel kalkınma aracı olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, hükümetler, coğrafi menşe üzerinden farklılaştırılmış gıda ürünlerine ait alt bir küme ürünü ifade etmekte olan coğrafi işaretli ürünlere mülkiyet hakları koruması uygulaması ile bir yandan, ürünün kalite özelliklerine dair iletişimi sağlayarak, tüketici talebinin farklılaşmasını ve dolayısıyla yerel, bölgesel ve ulusal/uluslararası değişik mekansal ölçeklerde üreticilerin/işletmelerin ve ekonomilerin rekabet edebilirliklerini artırırken; aynı zamanda da coğrafi işaret korumasıyla beraber gelen bölgesellik (territoriality) de kırsal alanlarda yerel kalkınmayı desteklemektedirler. Bu ürünler, bir yandan asimetrik bilgi ve ahlaki tehlikeleri azaltan bir işlev üstlenirken, diğer yandan da sıkı şekilde ilişkilendirilen coğrafyada kırsal kalkınmaya dair dışsallıklar oluşturabilmektedir (Herrmann ve Teuber 2011:812).

Bu çalışmada, coğrafi işaretlerinde mülkiyet hakkı korumasının tarım ve gıda ürünleri arz zincirindeki etkileri, kullanılan farklı koruma araçlarının nitelikleri ve yerel mekanla ilişkileri temelinde, tartışılacaktır. Çalışmada, ilgili mevzuat metinleri ve ülke uygulamalarına dair çalışmaları gözden geçirilecek ve sonraki çalışmalar için tartışma konuları ortaya konulacaktır. Çalışmada, kullanılan koruma araçlarının, değişik hukuki ve kurumsal bağlamlarda, farklı bölgesellik etkilerine sahip olduğu iddia edilmektedir. Bir sonraki bölümde, temel kavramlar ile coğrafi işaret korumasının sağlanmasına dair gerekçeler tartışılıp kullanılacak kavramsal çerçeve oluşturulacaktır. Akabinde, sözkonusu çerçeveye dayalı olarak, farklı araçların mekansallık etkileri tartışılacaktır. Sonuç bölümünde ise uygulamanın bölgesellik etkilerinin temel belirleyicileri, sonraki araştırmalara katkı verecek tartışma konularıyla beraber, verilecektir.

2. Coğrafi işaretli gıdalar ve mülkiyet hakkı koruması

Coğrafi işaretli ürünler, “üretim yeri ile ürünün kalitesi, karakteristikleri veya ünü arasındaki ilişki temelli ürünler” olarak tanımlanabilmektedir. “Türkiye’de üretilmiştir” ibaresindeki menşe ürünler gibi coğrafi olarak farklılaştırılmış ürünler içerisinde, yerel ürünler, yöresel/bölgesel ürünler, kısa gıda arz zinciri ürünleri, doğrudan satışlı ürünler gibi bir dizi ürün bu kapsamda ele alınabilir.

Şekil 1. Korumalı coğrafi işaretli gıda ürünleri

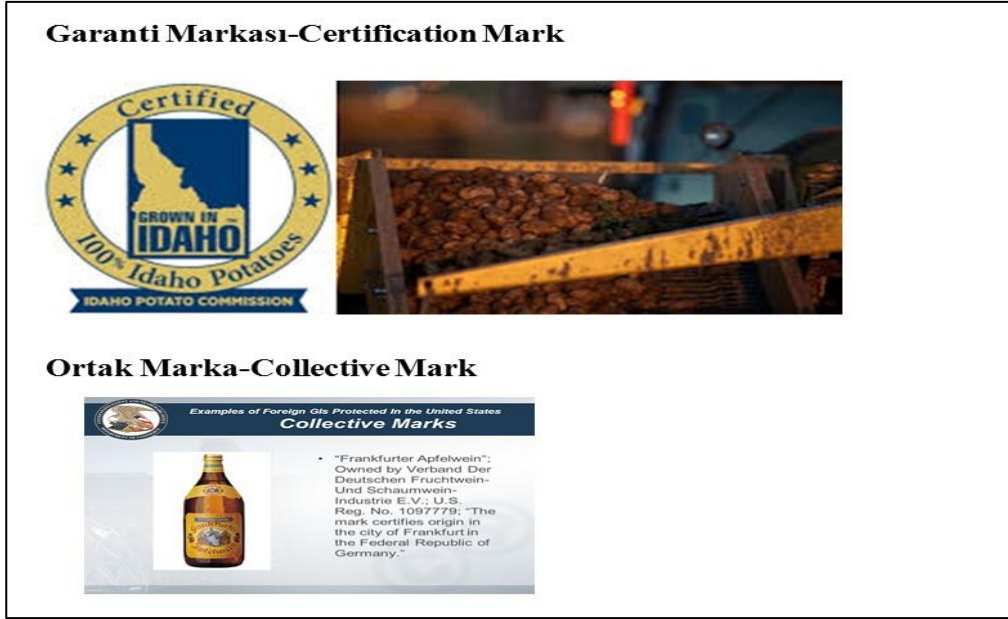
Bununla birlikte, ulusal bir piyasada veya uluslararası piyasada, etiketleme, üreticilerin kalite kontrolü ve piyasa denetimini de içerecek şekilde taklit ve taşıştan korunma amaçlı olarak ticari mülkiyet hakları

koruması sağlanan ürünler “korunmalı coğrafi işaretli ürünler” olarak adlandırılmakta ve bu çalışmanın ana inceleme birimini oluşturmaktadır (Şekil 1).

Mülkiyet hakkı korunmalı coğrafi işaretli ürünler, farklı ulusal hukuki çerçevelerde de olsa, üretim yeri ile ürünün kalitesi, karakteristikleri veya ünü arasındaki özel bir ilişkinin varlığı şeklinde ortak özelliğe sahiptirler. Sözkonusu kalite-menşe ilişkisi, küresel olarak Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) Ticari Mülkiyet Hakları Anlaşması çerçevesinde, ancak farklı ulusal mevzuatlar kapsamında sağlanan değişik hukuki koruma araçları ile oluşturulur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avustralya gibi ülkeler, sözkonusu mülkiyet korumasını, kendi ticari marka mevzuatına dayalı olarak yaparken; Avrupa Birliği (AB) ise ticari marka mevzuatından ayrı olarak kendine özgü bir koruma sistemini işletmektedir. Diğer ülkeler ise içerisinde buldukları uluslararası ticari ilişkileri de gözetererek bu iki farklı yaklaşımdan birini veya ikisini bir seçmektedirler.

Bu kapsamda, her iki farklı yaklaşımın bir arada var olabildiği bir uzlaşma metni olarak görülebilecek olan DTÖ Anlaşması dikkate alındığında, coğrafi işaretli ürünler, “Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya istisnai durumlarda ülkeden kaynaklanan, tüm veya esas özellikleri bu coğrafi alana özgü doğal ve beşeri unsurlardan oluşan, üretimi, işlenmesi ve diğer işlemleri yoluyla bu coğrafi alanla ilişkilendirilen” ürünler olarak belirtilebilmektedir.

ABD’de, sadece tarımsal ürünlerle sınırlı olmamakla beraber, daha çok belirli sektör örgütleri tarafından ilgili ürünün belirgin özelliklerini belgelemede kullanılan “Garanti Markası-Certification Mark” ile üretim veya ticaret veya hizmet işletmelerinden oluşan bir grup tarafından kullanılan ve gruptaki işletmelerin mal veya hizmetlerini diğer işletmelerin mal veya hizmetlerinden ayırt etmeye yarayan işaret olan “Ortak Marka-Collective Mark” şeklinde iki ayrı tür marka, coğrafi işaretli ürünlerin korunması için kullanılabilir. İlgili mevzuatta, Garanti Markası, “Marka sahibinden farklı kişilerce, mal veya hizmetlerinde, yöresel veya diğer coğrafi menşe, mal, üretim şekli, kalite, veya diğer karakteristiklerini belgelemek amacıyla kullanılan veya kullanmaya niyet edilen, herhangi bir kelime, sembol, araç veya bunların birleşiminden oluşan” şeklinde tanımlanmaktadır. Ortak Marka da benzer şekilde tanımlanmakta ancak marka sahiplerince kullanılmaktadır (Babcock ve Clemens, 2004:3). “Grown in Idaho- Certified % 100 Idaho Potato-Idoha’da Yetiştirildi. %100 Idaho Belgeli Patatesi”, “Wisconsin Real Cheese- Öz Wisconsin Peyniri” gibi eyalet ürün tanıtım programları, Garanti Markası’na örnek olarak verilebilmektedir. Almanya Frankfurt’ta imal edilen “Apfelwein-Elma Şarabı”nın ABD pazarlarında korunmasını teminen ilgili dernek tarafından ABD Patent ve Ticari Marka Ofisi’nden alınan marka da Ortak Marka için örnek olarak verilebilir (Şekil 2).

Şekil 2. ABD’de coğrafi işaret korumasında kullanılan araçlar için örnekler
Kaynak: <https://idahopotato.com/why-idaho> ve <https://goo.gl/images/De9t8u> derlenmiştir.

Sözkonusu markalar, daha çok eyaletler veya ilgili ürünlerin sektör örgütleri tarafından sahip olunmakta ve çoğunlukla da bir çok birbirleriyle ilgisiz tarım ürününün satış tanıtımının yapılmasında kullanılmaktadır. Birden çok ürünün satışı amaçlı alınan çok ürünlü markaların kullanımında konvansiyonel ürünlere göre beklenen fiyat priminin saptanması ve iktisadi faydaya dönüştürülmesinin zor olabileceği belirtilmektedir (Babcock ve Clemens, 2004:3).

AB ise Birlik seviyesinde ilk defa 1992 tarihli düzenlemesi ile başladığı politikasını geliştirerek en son 2012 tarihli düzenleme ile sistemine son şeklini vermiştir. Uygulanan sistemde üç tip koruma sağlanmaktadır. Birincisi, ‘Menşee Koruması-Protected Designation of Origin’ olup ‘Coğrafi sınırları belirlenmiş bir yöre, bölge veya istisnai durumlarda ülkeden kaynaklanan; tüm veya esas özellikleri bu coğrafi alana özgü doğal ve beşeri unsurlardan kaynaklanan; üretimi, işlenmesi ve diğer işlemlerin tümü bu coğrafi alanın sınırları içinde gerçekleşen ürünleri için kullanılır. ‘Mahreç İşareti-Protected Geographical Indications’ ise diğerinden zayıf mekansal bağlantısı ile farklılaşır. Zira, sözkonusu ürünlerde ilgili aşamalardan en az birinin ilgili coğrafi alanda yapılması öngörülmektedir. ‘Garanti Geleneksel Özellik-Traditional Speciality Guaranteed’ ise üretim araçlarında veya bileşenlerinde bulunan/bulunduğu savunulan gelenekselliğin korunmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, AB, ABD ile halen sürmekte olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı müzakereleri kapsamında, ABD’de uygulanan sistemi kendi marka mevzuatına dahil ederek 2015 yılı sonunda yürürlüğe sokmuştur.

Ülkemizde ise sözkonusu ürünlerin korunması 1995 yılında yürürlüğe konan 555 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yürütülmekte olup sistemin yapısı büyük ölçüde 1992 tarihli AB düzenlemesini içermektedir. Ancak, halen T.B.M.M.’de tartışılmakta olan taslak mülki haklar yasa tasarısı ile AB’nin hem coğrafi işaret hem de markalar konusundaki son durumun iç mevzuata aktarılmakta olduğu görülmektedir.

	Menşe İşareti Protected Designation of Origin	Mahreç İşareti Protected Geographical Indications	Geleneksel Ürün Traditional Specialty Guaranteed
Menşe Bölgesi			
	Üretimi	Üretimi	Geleneksel Hammadde ile Üretim
	<i>ve</i>	<i>ve/veya</i>	<i>ve/veya</i>
	İşlenmesi	İşlenmesi	Geleneksel Ürün İçeriği
	<i>ve</i>	<i>ve/veya</i>	<i>ve/veya</i>
Hazırlanması/Diğer İşlemler	Hazırlanması/Diğer İşlemler	Geleneksel Üretim/İşleme Yöntemi	

Şekil 3. AB’de coğrafi işaretlerin korunmasında kullanılan mülkiyet hakları koruma araçları

3. Coğrafi işaretli gıdalarda mülkiyet hakkı korumasının gerekçeleri

Coğrafi işaretli ürünlere koruma sağlanmasına dair gerekçeler, en açık şekilde, AB’nin ilgili düzenlemesinde ortaya konmaktadır. Sözkonusu düzenlemede, vatandaş ve tüketicilerin, geleneksel ürünler kadar kalite de talep ettikleri ve tarımsal üretimdeki çeşitliliğin de korunması kaygısı taşıdıkları belirtilerek, bu eğilimin, belirli karakteristikleriyle ve özellikle coğrafi menşe ile ilişkili tanınan kalite ürünlerini talep ettiği ifade edilmektedir. Üreticilerin ise sözkonusu kalite ürünlerinin üretimini, ancak karşılaştıkları yüksek maliyet karşılandığı takdirde, sürdürebilecekleri vurgulanarak bunun ise adil rekabet altında üreticiler ile tüketicilerin ürünlerin karakteristiklerine dair iletişim kurabilmeleri sayesinde olabileceği söylenmektedir. Bunun ise piyasada sözkonusu ürünlerin açıkça ve doğru şekilde tanınmaları ile mümkün olduğu öngörülmektedir. Böylelikle, coğrafi işaretli ürünlerin, konvansiyonel ürünlere göre daha fazla fiyat primi alabilecekleri belirtilmektedir. Bundan kırsal ekonominin de faydalanacağı da ifade edilmektedir (EU, 2012:1-2).

Bu çerçevede, coğrafi işaretli ürünlere sağlanmakta olan korumaların iki ana iktisadi gerekçesinin bulunduğu söylenebilmektedir. Birincisi, piyasadaki bilgi asimetrisi nedeniyle tüketicilerin yaşayacağı kalite belirsizliği problemini gidermektir. Bir ürünün kalitesi hakkında, tüketicilerin üreticilere göre daha az bilgi sahibi olduğu ve düzenlenmemiş bir piyasada, tüketiciler için iyi ve kötü kalitenin ayırt edilemez olabileceği ve aynı fiyattan satılabileceği belirtilir. Akerlof tarafından “Limon” örneğinde gösterildiği üzere, bu tür durumlarda yüksek kaliteli ürünlerin düşük kalitelilerce piyasa dışına kovulabileceği ifade edilir. Eğer yüksek kalite coğrafi işareten kaynaklı ise, sözkonusu işaret için sağlanacak olan hukuki koruma ile bahsi geçen piyasa başarısızlığının giderilebileceği ifade edilir. Yüksek kaliteli ürün tüketicilerinin sağlanacak koruma ve ilgili etiketleme ile coğrafi menşe, “ıtimat karakteri-credence characteristics”nden “arama karakteri-search characteristics”ne dönüşür. Böylelikle, coğrafi menşe koruması ve etiketlemesi, tüketicinin arama maliyetini azaltacağı ve refahını artıracacağı belirtilmektedir. Sözkonusu daha iyi bilginin birincil etkisinden ayrı olarak, koruma ile taşış ve taklidin önlenmesiyle de üretici refahına katkıda bulunulabileceği de söylenmektedir. Bununla beraber, üreticilerin, belgelendirme, etiketleme ve reklamlarla ilgili ek maliyetlerle karşılaşabilecekleri de literatürde dile getirilmektedir (Herrmann, et al. 2014:66). Koruma işaretli ürünün coğrafi alanla olan ilişkisi nedeniyle sürecin kırsal kalkınmaya da yardımcı olacağı ifade edilmektedir (Herrmann ve Teuber, 2011:816).

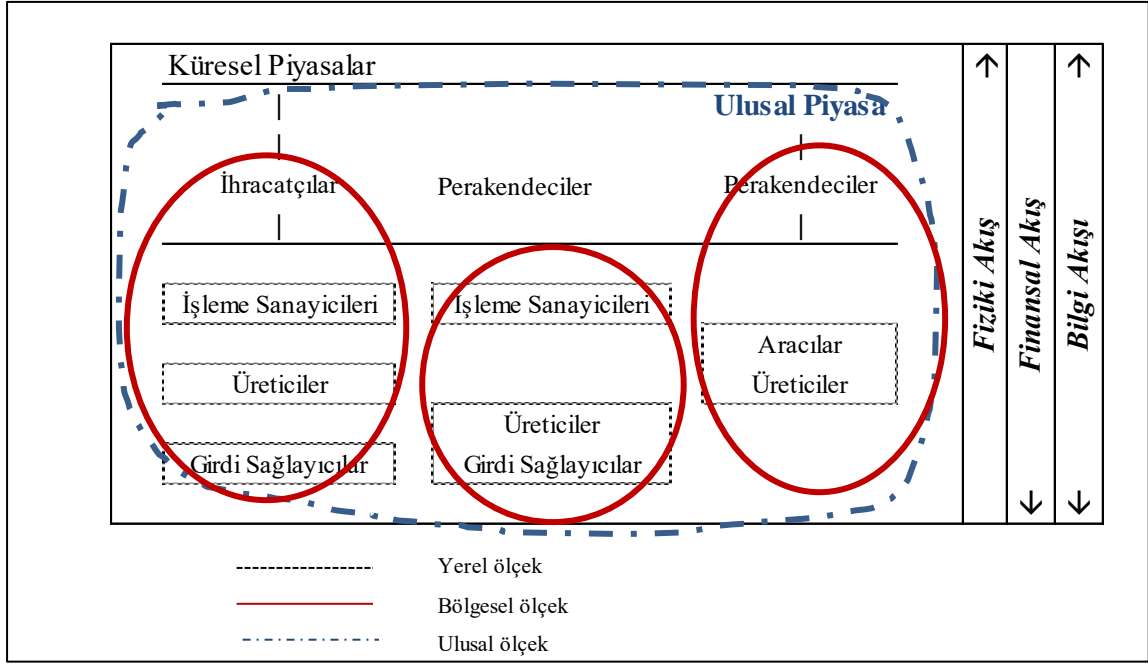
Mevcut yazındaki iktisadi çalışmalar, sözkonusu ürünlere yönelik tüketici talebinin yapısı ve menşe etiketlemesinde fiyat priminin bulunup bulunmadığına ilişkin görgül çalışmalara yoğunlaşırken; sosyolojik çalışmalar ise büyük ölçüde küresel meta/mal/değer zincirleri/üretim ağları ile ‘gıda arz zincirleri/ağları’ adı altında toplanabilecek alternatif/kısa gıda ağları kapsamında yönetim konusuna odaklanmıştır. Sözkonusu yazında, yukarıda açıklanan farklı araçlardan oluşan uygulamanın kırsal kalkınma etkisinin aynı derecede ve

dolaysız olduğu varsayımının yaygın olarak kullanıldığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, belirli bir üne sahip yerel/yöresel ürünlerin coğrafi işaret koruması ve etiketlenmesi ile tüketiciler tarafından kalite ürünü olarak algılanabileceği ve belirli bir fiyat priminin oluşabileceği anlaşılmaktadır. Ancak, ortaya çıkan refahın, coğrafi işaret koruması ile oluşturulan arz zincirinde nasıl dağılacığının ise büyük ölçüde tüketicilerin talebinde olan değişikliğin büyüklüğü ile sözkonusu piyasanın, dolayısıyla arz zincirinin yapısına bağlı gerçekleşeceği görülmektedir (Tarakcıoğlu, 2016:893). Sözkonusu uygulamaların, ülkelerin tarımsal yapılarını dikkate alacak şekilde, uygulama şekilleri değişmekte olup genelde büyük işletmelerin hakim olduğu ABD’de sözkonusu uygulamalar, şirketlerin özel hukuk alanında olan markalar aracılığıyla yapılmakta iken; görece heterojen ve küçük tarımsal yapıya sahip AB’de ise konu kendine özgü bir mevzuat kapsamında geliştirilmeye çalışılmakta ve ilgili ortak eylemin örgütlenmesinden ürünlerin etiket korumasından sonra pazarlanmasına kadar kamu desteği ve müdahalesi ile desteklenmekte ve sağlanmak olan mülkiyet koruması da bilgi asimetrisi piyasa başarısızlığı ile temellendirilmektedir (Tarakcıoğlu, 2016:894).

4. Coğrafi işaretli gıdalarda mülkiyet hakkı korumasının mekansallık etkisi

Coğrafi işaretli gıdalar için sağlanan mülkiyet hakları koruması, yerel/yöresel ürün ile ulusal veya uluslararası piyasalar arasında hammadde temininden üretim ve ticareti içeren bir arz zinciri/ağı ilişkisi kurmaktadır. Genelde kalkınma özeldir yerel kalkınma, yöresel, bölgesel ve hatta ulusal ekonomilerde daha geniş ağ ilişkilerinin aksine çoğunlukla içsel bölgesel özelliklere dayalı önceliklendirme şeklinde algılanmasına rağmen; Coe ve Yeung’dan (2015:68) hareketle, bu çalışma için coğrafi işaretli gıda ağlarının/zincirlerinin, anonim bir küresel mekanda var olmayıp çeşitli ölçeklerde mekana gömülü olduğu ve kritik girdi ve/veya bilginin sözkonusu mekanda var olduğu, bir ekonomiyi temsil ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle de her bir piyasanın uygun ölçekteki mekan etkisinin ancak o zincirin, içinde bulunduğu kurumsal ve siyasi bağlamda, coğrafi işaretin özelliklerinin içerildiği “kalite”nin taraflarca nasıl belirlendiği ve mekanla kurulan ilişkinin somutlaştırılma biçiminin incelendiği bir yapısal değerlendirme ile ortaya çıkacağı görülmektedir (Bowen, 2010:212).

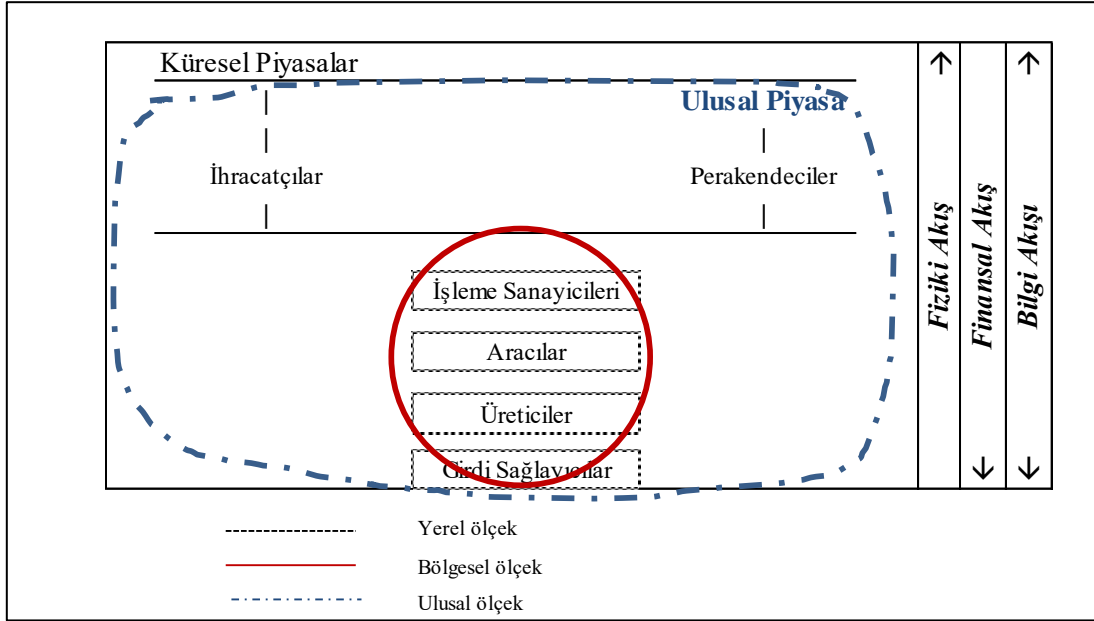
Tipik bir arz zincirini/ağını, Şekil 4’teki gibi gösterirsek, gıda ürünleri ekonomisinin yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte birbirini tamamlayan veya çatışan nitelikte bir çok piyasadandan oluştuğu görülebilmektedir. Şekilde, sol tarafta gösterilen çemberdeki zincir uluslararası piyasa ile ilişkili iken sağ taraftaki sadece ulusal piyasada faaliyet göstermektedir. Ortadaki ekonomi ise bölgesel ölçekte faaliyette bulunmaktadır. Sözkonusu gösterimde, girdi piyasalarından tüketicilere doğru fiziki ürün akışı olurken, tersinde de finansal akış bulunmaktadır. Bununla beraber, gerek fiyat gerekse fiyat dışı etiket v.b. aracılığıyla da ürüne ait bilgiler her iki yönde akmaktadır.

Şekil 4. Tıpk bir gıda arz zinciri/ağının mekansal ölçekli yapısı
Kaynak: (Jaffe v.d. 2010:7) ve (Coe ve Yeung, 2015:69)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Ancak, mekansallığı güçlü bir coğrafi işaret korumasının hayata geçirildiği bir ekonomide, bir çok yörede farklı yerel ölçekte sürdürülen konvansiyonel üretimlerden biri, kendine özgü mekânsal ölçek ve sektörel hiyerarşi bulunan bir zincir/ağ oluşturulmaktadır. Yukarıdaki şekilden hareketle yeni coğrafi işaret koruması bulunan zincir, Şekil 5'teki gibi gösterilebilir. Gösterim kolaylığı için zincirin girdi sağlayıcılardan işleme sanayine kadarlık bölümde oluşturulduğu varsayılmakla beraber, ürünün özelliğine göre, sözkonusu zincir ihracatçıları da içerecek şekilde uzayabilir veya tersine örneğin taze ürünlerde sadece üreticilerden oluşabilir. Böylelikle, konvansiyonel üründen oluşturulan "kalite" standartlarıyla farklılaştırılan coğrafi işaretli kalite ürünün zincirdeki faaliyetleri, seçilen mekânsal ölçekte, yeniden düzenlenmektedir. Sözkonusu coğrafi işaretli zincirin ilgili ölçekteki mekansallık etkisi de oluşturulan "kalite" standartlarının niteliğine doğrudan bağlı hale gelmektedir.

Bu bölümde, coğrafi işaretlerin mekansallık etkisinin gösterilmesi amacıyla, zincirin oluşturulmasının temelini teşkil eden mülkiyet hakkı hakları koruma araçlarının, ilgili mevzuatın incelenmesine dayalı olarak karşılaştırmalı incelenecektir. Bu amaçla, sözkonusu korumanın sağlanmasındaki iki zıt yaklaşımı temsil eden AB ve ABD tarafından uygulanan ve ikinci bölümde bahsedilen araçlar ile Türkiye'de halen uygulanan araçlar ile yasalama sürecindeki tasarıda öngörülen yeni çerçeve kullanılacaktır.

Şekil 5: Coğrafi işaretli ürünler için arz zinciri/ağının mekansal ölçekli yapısı
Kaynak: (Jaffe v.d. 2010:7) ve (Coe ve Yeung, 2015:69)'den faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bu çerçevede, mülkiyet hakları koruması sağlanmış bir coğrafi işaretli gıda zincirinin kalkınma etkisinin de sözkonusu zincirin oluşturulma dinamiklerinin (tarafların stratejik eşleşmelerine dayanan kalite belirleyenleri, mekanla kurulan ilişki ve içerisinde bulunulan kurumsal ve siyasi bağlamda devletin-tarım politikalarının niteliği) etkileşiminin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır.

Sözkonusu kalkınma etkisinin ölçümünün de, zincirin oluşturulmasına paralel şekilde, birden çok disiplindeki yaklaşımların tümcül kullanımını gerektirdiği düşünülmektedir. Küresel değer zinciri, küresel arz zinciri, küresel üretim ağı, küresel meta zinciri gibi adlarla anılan zincir/ağ çözümlene yaklaşımlarının coğrafi işaret korumalı gıda zincirleri/ağları için de kullanılabilir olduğu görülmektedir. Ancak, gerek küresel ölçekteki gerekse gıda arz zincirleri çalışmalarında, giriş bölümünde anlatılan tarım/gıda ürünlerinin istisnalığı gözönüne alındığında, kavramsal olduğu kadar yöntemsel olarak da bir birlikteliğin bulunmamakta olduğu, piyasalar ve fiyatlar çoğunlukla iktisadi araçlarla incelenirken özellikle kurumsal yapı ve yönetim için işlem maliyetleri yaklaşımının yanı sıra bir dizi ekonomik coğrafya, sosyoloji ve iş idaresi kavram ve yöntemlerinin de kullanılmakta olduğu gözönünde bulundurulmalıdır (Giray ve Tarakcıoğlu, 2016:932).

Coğrafi işaret koruma araçlarını, yukarıda anlatılan zincirin oluşturulma dinamikleri ile mekansallık etkilerini birlikte ele alan kalkınma anlayışını yansıtacak şekilde, ülke uygulama araçları, zincirin girdi sağlayıcılardan küresel piyasalara kadarki yapısını yansıtacak örgütsel ve mekânsal dinamiklerini gösterecek şekilde, mekânsal ölçeklerdeki göstergeler kullanılarak yapılan bir değerlendirme Çizelge 1'de gösterilmektedir.

Üçüncü bölümde anlatıldığı üzere, tüketici talebinin, sözkonusu ürünün kalite ürünü olarak algılanıp konvansiyonel ürüne göre ek fiyat prim oluşturacak şekilde, değişmesi, sözkonusu zincirlerin sürdürülebilir şekilde çalışması için gereklilik koşulunu oluştururken, talep artışının, arzda gerek coğrafi işaret kaynaklı üretim teknolojisinin görece yüksek maliyetini gerekse etiketleme ve denetim süreçlerinin getirdiği ek

yüklerini de karşılayacak ve böylelikle üreticilerin de yaratılan refahtan faydalanabilecek kadar, yüksek olması yeterlilik şartını belirlemektedir.

Çizelge 1. Coğrafi işaretli gıdalarda mülkiyet hakları korumasında ülke uygulamaları

		AB Sistemi		ABD Sistemi		Mevcut Türk Sistemi	Kanun Tasarısı
		Menşce İşareti	Mahreç İşareti	Garanti Markası	Ortak Marka		
Örgütsel Öteç	Mülkiyet Koruma Niteliği	Kendine özgü mevzuat	Kendine özgü mevzuat	Ticari Marka Mevzuatı içerisinde	Ticari Marka Mevzuatı içerisinde	Kendine özgü mevzuat	Kendine özgü mevzuat
	Mülkiyet Koruma Süresi	Süresiz	Süresiz	10	10	Süresiz	Süresiz
	Ortak Amblem	+	+	-	-	-	+
	Piyasa Gözetimi/Denetimi	Kamu gıda denetimi kapsamında	Kamu gıda denetimi kapsamında	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Koruma sahibi taraflar/ Kamu gıda denetimi kapsamında	Koruma sahibi taraflar/ Kamu gıda denetimi kapsamında
Mekânsal Öteç	Başvuru Sahipliği	Sadece İlgili Üreticiler	Sadece İlgili Üreticiler	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Üreticiler, Kamu kurum/kuruluşları, Dernekler	Üreticiler, Kamu kurum/kuruluşları, Dernekler
	Korumalı Ürün Piyasasına Giriş	Serbest	Serbest	Net değil	Net değil	Serbest	Serbest
	Coğrafi İşaretin koruma öncesi kullanım süresi	30 yıl	30 yıl	-	-	-	30 yıl
	Üretimde Teknik Şartname	+	+	+?	+?	+	+
	Üründe Şartnameye Uygunluk Denetimi	Üçüncü taraf belgelendirme	Üçüncü taraf belgelendirme	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Marka sahibi tüzel/gerçek kişiler	Koruma sahibi taraflar	Koruma sahibi taraflar / Üçüncü taraf belgelendirme ?
	Coğrafi Alan Kısıtı	Yüksek	Orta	Düşük	Düşük	Yüksek	Yüksek

Kaynak: EU (2012), USPTO (2015) ve Resmi Gazete'nin çeşitli sayıları ile Kanun tasarısı kullanılarak hazırlanmıştır.

Bu iktisadi gerekliliklerin karşılanması durumunda, Çizelge 1'de belirtilen örgütsel ve mekânsal göstergelerdeki farklılıklar, kullanılan araçların, kalkınma etkisini belirleyici olacağı düşünülmektedir.

AB sisteminin, mevcut marka sisteminden farklı özel bir mevzuata sahip olması, piyasa rekabetine dayalı genel ekonomik çerçeveden farklılaşarak, sadece örgütlenen üreticilerin başvurabildiği, korumanın yerelde oluşturulan ortak mülkiyete sınırsız süre için verildiği, "oluşturulan" kalitenin tüketicilerce algılanmasını teminen ortak amblem kullanımını ve oluşturulan zincirde önemli bir maliyet bileşeni olan piyasa gözetimi ve denetiminin kamu tarafından üstlenilmesini mümkün kılmıştır. Bu kapsamda da korumalı ürünün belirtilen coğrafi alanına girişin serbest olması ve üretimin ayrıntılı bir ortak şartname/standarta göre yapılıyor olması da ilgili yerel alanda kalkınmaya etkisinin de yüksek olmasını sağlamaktadır.

ABD, mevcut ekonomi ve tarım politikalarına paralel şekilde, diğer sektörlerden farklılaşmaksızın, mevcut patent ve marka sisteminde firma temelinde piyasa ekonomisine dayalı koruma araçlarını kullanmakta, sınırlı süre korunan ve daha çok ürün satışlarının artırılması yönelik tanıtım amaçlı kullanılan markaların denetiminin marka sahiplerince maliyetli bir süreçte yapılabildiği politika çerçevesi, kırsal alanla etkileşimi de en düşük seviyede tutmaktadır.

Ülkelerin yürütmekte oldukları politikalar aynı zamanda mevcut ekonomik yapılarını da gözettileri için, ABD, süreci çoğunlukla özel hukuk alanında şirketlerin yürütmesini öngörürken, AB ise görece küçük ölçekli işletme yapısı ile kamu müdahalesinin daha yoğun olduğu bir politika çerçevesini öngörmekte ve sağlamakta olduğu destekler ile üreticilerin ilgili koruma ve etiketleme programlarına katılımını teşvik etmektedir (Tarakcıoğlu, 2016:889).

Türkiye'de ise mevcut uygulama her ne kadar AB'nin 1990'lı yılların başındaki uygulamaya dayanıyor olsa da gerek ilgili üretim standardının hazırlanış biçimi gerekse piyasa denetiminin pratikte koruma

sahibi taraflarca yapılmak zorunda olması nedenlerinden ötürü oluşabilecek refahın zincirde üreticilere ulaşmasında zorluklar yaşandığı ve böylelikle kırsal alana etkisinin düşük seviyede olduğu düşünülmektedir. Burada, zincirde kalite standartlarının oluşturulması sürecinin, çoğunlukla kamu kurum ve kuruluşlarınca yürütülüyor olması ile ilgili coğrafyanın tanımlanmasında üretimin sürdürülebilirliğin gözetilememesi gibi nedenlerden ötürü, koruma tescilinden sonra zincirin ilgili taraflara faydasının beklenen seviyede gerçekleşmemesine neden olduğu görülmektedir.

Bu kapsamda, yukarıda belirtilenler ve yapılmış olan araştırmalarda, AB’de, sistemin zaman içerisinde, taklit ve tağşişin engellenmesine dayanan tüketici talebinin yönlendirilmesinden üretimin yeniden düzenlenmesi, çevresel sorunların çözümü ile kırsal alanda kalkınmaya destek olunmasına evrildiği gözlemlenmektedir. AB benzeri sistemleri uygulamaya çalışan diğer ülkelerde ise uygulama gerekçelerinin çok çeşitli olduğu, taklidin önlenmesi ve markalaşmış coğrafi işaretlerin geri ortak kullanıma alınması, özellikle ihraç pazarlarına avantajlı giriş, biyoçeşitliliğin korunması, geleneksel bilgi ve toplulukların korunması ile ortak kırsal girişimler gibi bazen birbirleri ile çatışan konuların çoğunlukla aynı anda ele alınabildiği belirtilmektedir. Bu ülkelerde mülkiyet haklarının korunmasına yönelik hukuki tescil işlemlerine önem verilmesine rağmen zincirde ortak girişimle kalite standartlarının oluşturulmasından kırsal alana etkilerine kadar sürdürülebilirliğin bileşenlerinin göz ardı edildiği ifade edilmektedir (Sautier, 2006).

5. Sonuç

Coğrafi işaretli gıdalar için sağlanan mülkiyet hakları koruması, yerel/yöresel ürün ile ulusal veya uluslararası piyasalar arasında hammadde temininden üretim ve ticareti içeren bir arz zinciri/ağı ilişkisi kurmaktadır. Bu çalışmada, coğrafi işaretli gıda ağlarının/zincirlerinin, anonim bir küresel mekanda var olmayıp çeşitli ölçeklerde mekana gömülü olduğu ve kritik girdi ve/veya bilginin sözkonusu mekanda var olduğu, bir ekonomi olduğu ve her bir piyasanın uygun ölçekteki mekan etkisinin ancak o zincirin, içinde bulunduğu kurumsal ve siyasi bağlamda, coğrafi işaretin özelliklerinin içerildiği “kalite”nin taraflarca nasıl belirlendiği ve mekanla kurulan ilişkinin somutlaştırılma biçiminin incelendiği bir yapısal değerlendirme ile ortaya çıkacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, dünyadaki iki zıt yaklaşımı temsil eden AB ve ABD uygulamaları, Türkiye’deki mevcut sistem de dikkate alınarak, incelenmiştir.

Mülkiyet hakları koruması ile “oluşturulan” kalite ürünü zincirinin/ağının sürdürülebilirliğinin, iktisadi gereklilik koşulu olan arzda meydana gelen maliyet artışı da karşılayabilecek şekilde yeterli tüketici talebinin uyarılmış olmasının ötesinde, sözkonusu kalitenin standartlarının, taraflarca hangi süreçte nasıl belirlendiği, coğrafi işaretin ilgili yereldeki üretici, üretim ve mekan etkileşimini nasıl yansıttığı ile içerisinde bulunan kurumsal ve siyasi ortamdaki politika çerçevesine bağlı olduğu tartışılmıştır.

Bu nedenle, coğrafi işaret korumasından beklenen mekansallık etkisinin gözlemlenmesini teminen sadece hukuki koruma tescilinin yapılmasının yeterli olmayacağı, tüketici talebinin güdüleyicisi olan kalite standartlarının zincirdeki taraflarca bütüncül bir girişim halinde oluşturulabiliyor olması, coğrafi işaretin ilgili bölgedeki mekanla etkileşimi temsil eden biyofiziksel özellikleri yeterince içermesi ve kurumsal yapı ve politika çerçevesinin de süreci destekler nitelikte bulunması gerektiği düşünülmektedir.

Referanslar

- Babcock, B., Clemens, R. (2004) *Geographical Indications and Property Rights: Protecting Value-Added Agricultural Products*, MATRIC Briefing Papers (<http://works.bepress.com/bruce-babcock/110/> , 05.04.2015).
- Bowen, S. (2010) "Embedding local places in global spaces: geographical indications as a territorial development strategy", *Rural Sociology*, 75: 209–243.
- Coe, N., Yeung, H. W. (2015) *Global Production Networks: Theorizing Economic Development in an Interconnected World*, Oxford University Press, London.
- EU (2012) *European Parliament and Council Regulation 1151/2012 on quality schemes for agricultural products and foodstuffs*. (<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:093:0012:0025:EN:PDF>, 30.03.2013).
- Giray, H., Tarakcıoğlu, M. (2016) "Gıda Arz Zincirleri: Kavramsal ve Analitik Çerçeve", İçinde Karlı v.d. (Ed.) *XII. Ulusal Tarım Kongresi Kitabı Cilt II*, Isparta :925-934.
- Guthman, J. (2008) "Unveiling the Unveiling Commodity Chains Value of Ethical Food Labels" in Bair, J. (Ed.), *Frontiers of Commodity Chain Research*, Stanford University Press, 188-204.
- Herrmann, R., R., Teuber (2011) "Chapter 33 Geographically Differentiated Products" In Lusk, J., Roosen, J. And Shogren, J. (eds.), *The Oxford Handbook of the Economics of Food Consumption and Policy*, Oxford University Press, United Kingdom 811-842.
- Herrmann, R., Schröck, R., and Staudigel, M. (2014) "From Policy Analysis to Recommendations for Evidence-based Food Policy: Some Thoughts on 'New' Policy Instruments", In Hartmann, Hesse (eds.), *Agriculture and Food in 21st Century – Economic, Environmental and Social Challenges Festschrift on the Occasion of Prof. h.c. P. Michael Schmitz 65th Birthday*. Peterlang Publishing, 61-88.
- Jaffee, S., Siegel, P., Andrews, C. (2010) *Rapid Agricultural Supply Chain Risk Assessment : a Conceptual Framework*. Agriculture and rural development discussion paper, no. 47, World Bank, Washington, DC.
- Sautier, D. (2006) "Geographical indications in developing countries today: trends, hinders and opportunities", presentation in *Conference Strengthening International Research on Geographical Indications SINER-GI*, 7 September 2006, Montpellier, France.
- Tarakcıoğlu, M. (2016) "Coğrafi İşaretli Gıdalarda Etiket Korumasının Refah Etkisi", İçinde Karlı v.d. (Ed.) *XII. Ulusal Tarım Kongresi Kitabı Cilt II*, Isparta :887-894.
- USPTO (2015) *Laws and Regulations -US Trademark Law: Rules of Practice and Federal Statutes*, (<https://www.uspto.gov/sites/default/files/documents/tmlaw.pdf>, 05.04.2015).